

La vigència del projecte Universitat Popular: connectar passat i present

The validity of the Popular University project: connecting past and present

Judith Quintano Nieto
judith.quintano@uva.es
Universidad de Valladolid (Espanya)

Data de recepció de l'original: 11/10/2024

Data d'acceptació: 14/02/2025

RESUM

Considerant el paper que les universitats populars han tingut en l'educació de persones adultes de potenciar l'accés a l'educació, la promoció cultural i la participació ciutadana, aquest treball pretén revisitar el projecte Universitat Popular des de la perspectiva històrica per a analitzar el valor social, educatiu, cultural i polític d'aquest moviment. Se n'estudia l'evolució, des de final del segle XIX fins a l'actualitat, per a recuperar-ne la memòria i mostrar el valor que ha tingut l'educació popular en els diferents moments polítics esdevinguts a Espanya. A més, s'apunten algunes claus de futur en termes d'aprenentatge al llarg de la vida, participació i transformació social, amb la finalitat de construir un projecte d'Universitat Popular d'escoles de ciutadania que donin resposta als interessos i als sentiments de les persones participants, abastant diverses perspectives i connectant el que és local amb el que és global.

PARAULES CLAU: aprenentatge al llarg de la vida, educació d'adults, educació ciutadana, cultura, universitats populars.

RESUMEN

Considerando el papel que las Universidades Populares han tenido en la educación de personas adultas potenciando el acceso a la educación, la promoción cultural y la participación ciudadana, este trabajo pretende revisar el Proyecto Universidad Popular desde la perspectiva histórica para analizar el valor social, educativo, cultural y político de este movimiento. Se estudia su evolución, desde finales del siglo XIX hasta la actualidad, para recuperar su memoria y mostrar el valor de la educación popular en los diferentes momentos políticos acaecidos en España. Además, se apuntan algunas claves de futuro en términos de aprendizaje a lo largo de la vida, participación y transformación social, con el fin de construir un proyecto de Universidad Popular de escuelas de ciudadanía que den respuesta a los intereses y al sentir de las personas participantes, abarcando diversas perspectivas y conectando lo local con lo global.

PALABRAS CLAVE: aprendizaje a lo largo de la vida, educación de adultos, educación ciudadana, cultura, Universidades Populares.

ABSTRACT

Considering the role that role that Popular Universities have played in adult education by promoting access to education, cultural promotion and citizen participation, this work aims to revisit the Popular University Project from a historical perspective to analyze the social, educational, cultural and political value of this movement. Its evolution, from the end of the 19th century to the present day, is studied to recover its memory and show the value of popular education in the different political moments that occurred in Spain. In addition, some keys to the future in terms of lifelong learning, participation and social transformation are pointed out, in order to build a project of Popular University of citizenship schools that respond to the interests and feeling of the participants, covering various perspectives and connecting the local with the global.

KEYWORDS: lifelong learning, adult education, civic education, culture, Popular Universities.

1. INTRODUCCIÓ

Les universitats populars s'han consolidat com a espais d'aprenentatge al llarg de la vida. Concebudes com a entitats que promouen el dinamisme social i pensament crític, han exercit un paper significatiu de l'educació popular des de final del segle XIX fins als nostres dies, teixint una història compassada amb l'avanç democràtic de la ciutadania a escala local.¹

Les successives transformacions esdevingudes fan que les societats s'enfrontin a canvis estructurals en diversos àmbits quotidians, i influeixen en les persones i en els seus contextos educatius, socials i culturals. Aquests canvis interpel·len a reorientar els itineraris educatius existents per vincular-los amb les noves necessitats ciutadanes. Es necessiten altres espais i temps educatius concordes amb aquestes transformacions, i cal una pràctica educativa basada en processos democratitzadors i participatius, que doni resposta als interessos i necessitats de les persones i que involucri, en termes d'igualtat, participants, personal educador i professorat universitari vinculat a la comunitat científica.²

L'educació ha de comprometre's amb les realitats i els desafiaments que concerneixen la vida quotidiana. Les accions polítiques, així com la diversitat d'actors pedagògics i socials, han de garantir la seva presència dins i fora dels sistemes educatius per a assegurar l'extensió i la diversificació de circumstàncies que afavoreixin l'aprenentatge al llarg de tot el cicle vital.³ En l'educació es troba la clau de la igualtat d'oportunitats, la cohesió social i la reconstrucció d'una societat que millori la qualitat de vida.

Els canvis socials i culturals viscuts no s'expliquen sense analitzar els canvis educatius ocorreguts en l'àmbit de l'educació de persones adultes en els últims segles. Mentre s'instaura el paradigma de l'aprenentatge al llarg de la vida amb vista a formar una ciutadania participativa, crítica i, en definitiva, culta i compromesa amb el seu entorn, a les universitats populars (UP) germina aquesta idea des de fa bastants anys.

Al llarg de la història social, es demostra el paper de l'educació en el desenvolupament dels pobles. Per això la formació permanent no pot ser

¹ MONTES MARTÍN, V. M. «Origen de las Universidades Populares», *Revista Española de Educación Comparada*, núm. 27 (2016), p. 215-236.

² FLECHA, R., ELBOJ, C. «La educación de personas adultas en la sociedad de la información», *Educación XXI*, núm. 3 (2000), p. 141-162.

³ CARIDE GÓMEZ, J. A. «No hay educación no formal», *Educación Social. Revista de Intervención Socioeducativa*, núm. 28 (2004), p. 6-8.

un sistema paral·lel a l'oficial, sinó que cal considerar-la una part important de la vida. Prenent com a referència plantejaments propis de la Il·lustració, segons els quals es defensa la necessitat que la instrucció abasti totes les edats, i dels moviments de renovació pedagògica que donen resposta a les demandes educatives davant els nous models de societat, l'educació permanent comença a ser present en el disseny de polítiques educatives per fomentar el benestar econòmic, la realització personal i la cohesió social, entre altres qüestions, de manera que se supera la idea d'educació de segona oportunitat i compensatòria.⁴

Els organismes internacionals han atorgat un paper imprescindible a l'aprenentatge al llarg de la vida⁵ i consideren que és la clau per a entrar en el segle XXI i sortir-se'n en la societat actual, com projecta l'Associació Europea per a l'Educació de Persones Adultes (EAEA) en els principis clau publicats el 2019.⁶

Partint d'una visió més crítica, Pascual Cabo⁷ proposa la revolució del discurs pedagògic actual en educació de persones adultes i apunta que la creació d'una cultura emancipadora només és possible a través de pràctiques democràtiques radicals. La pedagogia crítica freiriana⁸ planteja que els subjectes siguin participants del seu propi procés educatiu a través de l'acció dialògica, i en això es basen les experiències d'educació democràtica de persones adultes.⁹

Des d'aquesta concepció, l'educació de persones adultes supera l'acte de compartir coneixements, pretén crear projectes comuns que donin sentit a la vida de les persones participants, la qual cosa suposa desenvolupar una educació de qualitat per a totes les persones implicades, partint del dret a ser diferents i la possibilitat d'aconseguir resultats iguals. Des d'aquesta perspectiva, l'educació i la cultura es troben en el món adult com a motors de canvi social a través del protagonisme dels educands en el seu propi procés

⁴ MARTÍ PUIG, M. «De l'analfabetisme al programa d'educació permanent d'adults en l'Espanya del segle XX», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 36 (2020), p. 43-68.

⁵ PÉREZ SERRANO, G. «Aprender a lo largo de la vida. Desafío de la sociedad actual», *Ágora Digital*, núm. 1 (2001).

⁶ ASOCIACIÓN EUROPEA PARA LA EDUCACIÓN DE PERSONAS ADULTAS (EAEA). *Manifiesto por la educación de personas adultas en el siglo XXI. El poder y la alegría de aprender*, Bruselas: EAEA, 2019.

⁷ PASCUAL CABO, A. *Hacia una sociología curricular en educación de personas adultas*, Barcelona: Octaedro, 2000.

⁸ FREIRE, P. *A la sombra de este árbol*, Barcelona: El Roure, 1997.

⁹ FLECHA, J.R. «La pedagogía de la autonomía de Freire y la educación democrática de personas adultas», *Revista Interuniversitaria de Formación de Profesorado*, núm. 18, vol. 2 (2004), p. 27-43.

d'aprenentatge, i conformen una ciutadania activa i participativa en un món global.

2. ANTECEDENTS DE LES UNIVERSITATS POPULARS A ESPANYA

L'esdevenir del temps educatiu i social dels últims segles ens ha delectat amb múltiples iniciatives educatives d'especial interès que, a vegades, han quedat relegades a un segon pla perquè no pertanyen al sistema educatiu hegemònic. Ens referim a les experiències que emanen de l'àmbit de l'educació popular, més concretament de l'educació de persones adultes, en què les aportacions de les UP, entre d'altres, han estat el germen de l'actual perspectiva internacional de l'aprenentatge al llarg de la vida.

Seguint les tesis de Guereña i Tiana Ferrer, es concep l'educació popular com un conjunt polimorf de processos de formació que pretenen l'educació de les classes populars, realitzats fora o en paral·lel als circuits i processos escolars institucionals —tant privats com públics—, i que comprenen els diferents àmbits de l'educació popular —personal, social i ideològic—, així com l'amplitud de nivells formatius, sobretot els vinculats a la formació bàsica, la formació professional i la cultura general. Tot plegat, dut a terme per multiplicitat d'agents, des de les administracions públiques fins a diferents entitats i organitzacions socials, així com agrupacions de les persones implicades.¹⁰

L'auge de l'educació popular permet que les UP adquireixin forma pròpia i se succeeixin amb més o menys projecció en diferents països:¹¹ ¹² el Regne Unit, Bèlgica, Dinamarca, Alemanya, Itàlia, Portugal, l'Argentina, Mèxic, el Brasil, Guatemala; també a Espanya, context en el qual se situa aquest treball. Les iniciatives que s'emmarquen dins aquest projecte sorgeixen tant per iniciativa ciutadana, de la mà del moviment obrer i social, com per part de les

¹⁰ GUEREÑA, J. L., TIANA FERRER, A. «La educación popular». A: GUEREÑA, J. L.; RUIZ BERRIO, J.; TIANA FERRER, A. (eds). *Historia de la Educación en la España contemporánea. Diez años de investigación*, Madrid: CIDE, 1994, p. 141-172. i a GUEREÑA, J. L. «El espacio de la educación popular en la época contemporánea», *Revista de Historia de la Educación*, núm. 20 (2001), p. 8.

¹¹ TORRES AGUILAR, M. «Extensión Universitaria y Universidades Populares: el modelo de educación libre en la Universidad Popular Mexicana (1912-1920)», *Revista Historia de la Educación Latinoamericana*, núm. 12 (2009), p. 196-219.

¹² GUEREÑA, J. L., TIANA FERRER, A. (coord.) *Formas y espacios de la educación popular en la Europa Mediterránea: siglos XIX y XX*, Madrid: Casa de Velázquez i Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2016, p. 167-246.

institucions universitàries, des de plantejaments d'obertura social, vinculant la cultura i la ciència amb la societat en tota la seva amplitud.

Els ressons de l'educació popular arriben ràpidament a les universitats, que, sense renunciar a la seva pretensió acadèmica, també persegueixen compartir el coneixement amb aquells sectors de la població que no van poder accedir a la universitat. La vinculació entre l'educació de persones adultes i la institució universitària, en forma d'extensió universitària, té origen a l'últim quart del segle XIX, de la mà d'algunes universitats angleses a proposta de professorat liberal. Se centra en la difusió cultural entre les classes populars i presta especial atenció als col·lectius desfavorits, tot i que és un model exportat a altres països.¹³ Aquestes entitats, encara que no excloents de plantejaments socials, posaven el focus d'atenció en la divulgació científica i cultural.¹⁴

El referent de les actuals universitats populars, de tall més social, i el que Espanya pren com a model, se situa a França¹⁵ entorn de final del segle XIX, moment en el qual s'inicien processos d'ensenyament superior amb una perspectiva eticosocial, amb la finalitat de generar una elit proletària a través de l'educació sindical, cooperativa, política i social.¹⁶ Entre els anys 1900 i 1940, neixen, fracassen, reneixen, es reinventen i tornen a desaparèixer entitats d'aquest tipus, que van servir de model per a il·luminar o derrocar les iniciatives emergents d'educació popular.

Aquests moviments socials¹⁷ francesos es van gestar de la mà, entre d'altres, de Georges Deherme, obrer autodidacte, propagandista i mobilitzador

¹³ TIANA FERRER, A. «La educación de adultos en el siglo XIX: los primeros pasos hacia la constitución de un nuevo ámbito educativo», *Revista de Educación*, núm. 294 (1991), p. 7-26.

¹⁴ CANTERO, C. *El concepto de la extensión universitaria a lo largo de la historia*. Sevilla: Dirección General de Universidades de la Consejería de Innovación, Ciencia y Empresa de la Junta de Andalucía, 2006.

¹⁵ VEGEU LÁZARO, L. M. «La universidad popular francesa, modelo de educación popular para adultos, 1899-1914», a: NEGRÍN FAJARDO, O., VERGARA CIORDIA, J., VILANOU TORRANO, C. *La historia de la educación entre Europa y América. Estudios en honor del profesor Claudio Lozano Seijas*, Madrid: Dykinson, 2018, p. 231-243.

¹⁶ Veieu els treballs de MORENO, P. L. «Haciendo memoria: las Universidades Populares en España», *Tabanque*, núm. 19 (2005), p. 21-39; MORENO, P. L. *Educación popular en la Segunda República Española. Carmen Conde, Antonio Oliver y la Universidad Popular de Cartagena*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2008; MORENO, P. L., SEBASTIÁN VICENTE, A. «Un siglo de universidades populares», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, núm. 20 (2001), p. 159-188; MORENO, P. L., SEBASTIÁN VICENTE, A. «Las Universidades Populares en España (1903-2010)», *CEE Participación Educativa* (número extraordinari) (2010), p. 165-179.

¹⁷ MERCIER, L. «La Educación Popular a través de la Universidad Popular en la Francia del primer siglo xx», *Revista de Historia de la Educación*, núm. 20 (2001), p. 118-121.

d'energies, dinamitzador de propostes d'educació sindical, política i social, que formava persones honrades i il·lustrades del poble perquè s'encarreguessin d'administrar i gestionar les cooperatives i els sindicats. Neix així una potent elit proletària destinada a potenciar un altre model social. El 1896 es funda la revista mensual de sociologia positiva *La Coopération des Idées*; el 1898 es consolida el seu primer grup d'estudis entorn del tema de la «cooperació de les idees per a la instrucció superior i l'educació ètica social del poble». És al si d'aquest grup on neix i es defensa, per primera vegada, el projecte d'Universitat Popular, inspirat per la Il·lustració i la Revolució Francesa. El 1899 es crea la Societat de les Universitats Populares amb la finalitat d'aconseguir la propagació d'aquesta mena d'entitats per tot el país, i representa un espai de trobada dels intel·lectuals amb el poble de París, fet de gran repercussió que va tenir tant detractors com simpatitzants. Durant el període comprès entre 1899 i 1914, van proliferar més de 230 agrupacions de tall urbà, que es van estendre en grau més baix a les províncies i arribaren a tenir, en els moments de màxima esplendor, més de 50.000 membres.

El seu pròsper desenvolupament i la diversitat d'iniciatives sorgides no van estar lliures de conflicte, perquè les diferents posicions aviat es convertiren en un camp d'enfrontament. La tendència que defensa Deherme, amb el suport dels reformadors socials, aposta per l'educació com a via per a assossegat les tensions; d'altra banda, l'esperit sindicalista i de lluita de classes la concep com a instrument d'emancipació i de combat per a l'establiment de la República social. A més, sembla que, en un moment controvertit, no hi havia cap proposta temàtica o de ponent apropiada, la qual cosa va produir queixes constants i crítiques, que al seu torn generaven nombroses tensions internes. Totes aquestes incerteses es fan presents des de l'inici i en condicionen enormement la trajectòria.

Els pioners de les primeres UP indagaven sobre el tipus de metodologies més concordes per a la promoció de l'educació mútua. En aquest context, aquestes entitats inicien un procés de transformació cap a una educació més social, vinculada a l'animació sociocultural, per a superar els llastos que suposava seguir les doctrines de l'ensenyament superior. Aquesta nova deriva no és capaç de frenar la decadència i desaparició a la qual es veuen abocades. Més endavant, amb el Front Popular, a partir dels anys trenta és quan aquestes agrupacions troben una nova porta oberta i es vinculen molt estretament a l'educació de persones adultes i a l'organització del temps lliure, en el vessant més recreatiu.

3. TRAJECTÒRIA DE LES UNIVERSITATS POPULARS A ESPANYA

A Espanya, com en altres països, ja existien altres iniciatives d'educació popular. La novetat resideix, més aviat, en la denominació compartida, que agrupa diverses entitats que s'encarregaven de generar i difondre la cultura des dels paràmetres de l'educació popular.¹⁸ Una educació que pretenia acostar el coneixement no solament amb lliçons magistrals, sinó també amb diferents formacions: cursos de llengües estrangeres, fotografia, taquigrafia, cant, dicció i costura; tot això, sumat a consultes mèdiques, econòmiques i jurídiques. A més, hi havia el patronat per a infants, les colònies de vacances, mutualitats, cooperatives diverses, l'agència de col·locació, una extensa biblioteca i el teatre social, tal com es dedueix de l'article que el 1903 Palacios Morini presenta per a *L'Espanya Moderna*, el qual posteriorment aprofundeix en la qüestió amb la publicació d'un llibre el 1908.¹⁹

No resulta senzill traçar un recorregut històric de les UP a Espanya, a causa de la inestabilitat de l'època i dels nombrosos canvis socials i polítics que es van produir des de l'inici del segle xx. A més, es troben a faltar recerques que aportin llum a aquest període, encara que hi ha estudis rigorosos sobre diferents experiències esdevingudes, que permeten distingir diverses etapes en l'educació de persones adultes a Espanya, i sobre les UP en particular.²⁰

Els primers passos de les UP comencen al segle xix. La primera vegada que s'utilitza el terme *universitat popular* és a Oviedo, a la universitat d'aquesta ciutat. Es tracta d'una oferta formativa d'extensió universitària gratuïta, d'estil anglès, que comença el curs 1901-1902 i que tenia com a públic destinatari

¹⁸ MORENO, P. L. «Haciendo memoria: Las universidades populares en España», *Tabanque*, núm. 19 (2005), p. 21-40.

¹⁹ PALACIOS MORINI, L. *Las Universidades Populares*, Valencia: Editorial Sempere, 1908.

²⁰ Alguns d'aquests estudis: PÉREZ GALÁN, M. *La enseñanza en la Segunda República Española*, Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1977; PUENTE, J. M. «Tres años de Universidades Populares (1980-1983)», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 105, (1983), p. 35-37; FERNÁNDEZ SORIA, J. M. *Educación y cultura en la Guerra Civil (España 1936-39)*, Valencia: Nau Llibres, 1984; TIANA FERRER, A. *Maestros, misioneros y militantes. La educación de la clase obrera madrileña, 1898-1917*, Madrid: CIDE, 1992; MORENO MARTÍNEZ, MORENO, P. L., VIÑAO FRAGO, A. *La educación de adultos en España (siglos XIX-XX): Historia de una realidad cambiante y multiforme*, Barcelona: Ariel, 1997; PUELLES BENÍTEZ, M. «Política y educación: Cien años de historia», *Revista de Educación* (número extraordinari) (2000), p. 7-36; MORENO, P. L. «Haciendo memoria: Las universidades populares en España», *Tabanque*, núm. 19 (2005), p. 21-40; LÓPEZ NÚÑEZ, J. A., LORENZO MARTÍN, M. E. «Universidades Populares en España y su relación con la universidad suramericana», *Educación y Educadores*, núm. 12 (2008), p. 153-167;

la classe obrera; un dels seus promotors va ser el professor Rafael Altamira.²¹ Va ser un primer període vinculat a la Institución Libre de Enseñanza, que va estendre la seva tasca a diferents punts del país. A causa de la curta durada d'aquest període, es tracta, més aviat, d'un moment d'arrencada i posada en marxa de diverses entitats arreu del territori nacional, encara que amb una implantació desigual.

Leopoldo Palacios Morini fou pioner a donar a conèixer aquestes entitats al nostre país a través de la seva obra, en la qual en descriu les peculiaritats. La primera universitat popular espanyola s'inaugura el 8 de març de 1903 a València, fundada per Vicente Blasco Ibáñez, i perdura fins al 1928. La difusió de les UP al nostre país, durant aquest període, fou molt lenta, en comparació amb les experiències franceses. Entre els seus promotors destaquen, a més de Blasco Ibáñez, Antonio Machado i Wenceslao Fernández Flórez, juntament amb nombrosos estudiants, professors, intel·lectuals i professionals liberals de la petita i mitjana burgesia liberal, reformista i molt pròxima a cercles republicans.²²

La supervivència d'aquestes entitats no va ser gaire llarga; de fet, algunes no van superar els cinc o set anys. Que no existís una entitat general que n'impulsés la implantació en va alentir la difusió, a més de dificultar l'establiment d'uns principis comuns que donessin sentit i identitat compartida a aquestes iniciatives. Potser, si les UP espanyoles haguessin disposat d'una agrupació similar a la Societat d'Universitats Populares francesa, la tasca d'introducció i difusió hauria estat més fàcil.

Això no significa que les universitats de l'època no tinguessin res en comú. Encara que inicialment sorgeixen de manera aïllada i independent, durant la seva evolució i transformació es van sumar a iniciatives col·lectives, van dirigir la seva acció prioritària —sobretot— cap a les capes populars de la societat (encara que no exclusivament), i van ser considerades una exigència de la democràcia per aconseguir la transformació social.

Les UP van començar a desenvolupar una àmplia varietat d'activitats educatives i culturals, un aspecte que, sovint, es va veure truncat per la

²¹ DE LA CALLE, M. D. «Rafael Altamira y su idea de España», a: ALTAMIRA, P. (coord.), *La huella de Rafael Altamira*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2013, p. 10-24.

²² MORENO MARTÍNEZ, P. L. «Las Universidades Populares en España: una revisión historiográfica», a: GUEREÑA, J. L., TIANA FERRER, A. (coord.) *Formas y espacios de la educación popular en la Europa Mediterránea: siglos XIX y XX*, Madrid: Casa de Velázquez i Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2016, p. 187-207.

precarietat econòmica que patien des de l'inici. Aquest fet ha estat una constant històrica que es manté fins a l'actualitat: les universitats populars subsisteixen, en moltes ocasions, en condicions econòmiques i laborals molt precàries. No obstant això, la seva continuïtat és possible gràcies al compromís del personal docent i a la participació massiva de l'alumnat.

Posteriorment, durant la Segona República —quan només va perdurar amb força l'entitat segoviana— sorgeix la Universitat Popular de Cartagena (1931), promoguda pel poeta Antonio Oliver Belmás i l'escriptora Carmen Conde. Oferia una àmplia varietat d'activitats culturals i va mantenir una relació especial amb el Patronat de Missions Pedagògiques, una altra iniciativa d'educació popular desenvolupada al segle xx. En aquest cas, la Unió Federal d'Estudiants Hispans fou l'entitat que va afavorir la difusió i implantació de les universitats populars com a instrument per fer arribar al poble els coneixements que emanaven de la universitat.

A partir de llavors, comença a desenvolupar-se la idea de projecte comú i sorgeixen nombroses entitats d'aquest tipus. El congrés de les UP de 1934, que tingué lloc a Cartagena, va suposar un punt d'inflexió en la cohesió de diverses iniciatives i en la incipient constitució de la Federació d'Universitats Populars Hispàniques. Aquesta interessant iniciativa, que hauria permès coordinar diverses experiències estatals, es va veure ràpidament frustrada amb l'esclat de la Guerra Civil, com també altres espais que agrupaven experiències d'educació popular.²³

Amb el conflicte bèl·lic, no es va frenar l'interès per l'educació popular de persones adultes i, encara que algunes universitats populars es van veure obligades a desaparèixer, d'altres es van centrar a reduir l'analfabetisme i a interrompre la seva multiplicitat d'activitats. Davant d'una necessitat social urgent, van funcionar com a mitjans de difusió d'una ideologia progressista que defensava la cultura en una Espanya fragmentada i destruïda. El final de la guerra i la imposició del franquisme van provocar la desaparició d'una bona part de les iniciatives d'educació popular i l'estancament d'altres, que es van veure obligades a viure en la clandestinitat més absoluta. Comença aquí un nou període en els moviments d'educació popular de persones adultes que afecta les UP, eliminades i amb la memòria confiscada.

Els anys seixanta, la Campanya Nacional d'Alfabetització i de Promoció Cultural d'Adults funda la Petita Universitat i marca un nou rumb polític en

²³ Consulteu, entre d'altres, els estudis de Pedro Luis Moreno Martínez esmentats en aquest treball, perquè ofereixen una panoràmica en profunditat dels vaivens del moviment espanyol Universitat Popular.

les iniciatives d'educació de persones adultes, amb un plantejament que va des de l'assistencialisme fins a la transmissió ideològica. Són iniciatives que sorgeixen des de l'Administració d'un Estat no democràtic, amb un control constant, i, atès el contingut dels programes que oferia la campanya, es considera un dels projectes més ambiciosos en aquest àmbit.

Van haver de passar més de quaranta anys perquè ressorgissin les UP i se situessin en un nou context. L'arribada de la democràcia va suposar nombrosos canvis a escala social, econòmica i política, que van generar novament la sensibilitat cap als moviments d'educació popular, entesos com a instruments necessaris per —a més d'eleva el nivell cultural de la ciutadania— fer costat al país, consolidar la democràcia i promoure la participació social, entre altres objectius.²⁴

Van ser les entitats locals, els ajuntaments, qui van donar novament recer a les UP com a mitjà per facilitar l'accés i el gaudi de la cultura a totes les persones i grups. D'aquesta manera, el 1979, després de les primeres eleccions municipals, es va crear a San Sebastián de los Reyes (Madrid) la primera universitat popular espanyola del període democràtic. Les administracions locals assumeixen, en gran manera, l'activitat cultural dels barris i s'ocupen de l'educació bàsica cultural, artística, artesanal, social i, fins i tot, política de les persones adultes. En aquesta etapa, el moviment de renovació social i cultural que constitueixen les UP cobra especial protagonisme.²⁵ Des d'una perspectiva sociològica, era la classe obrera i, especialment, les dones sense formació la població que acudia majoritàriament a les activitats d'aquestes noves entitats, la qual cosa les convertia en potents motors de canvi social, cultural i participatiu a les ciutats on s'instal·laven. Els plantejaments educatius de les UP coincidien, en certa manera, amb les accions d'animació sociocultural, basades en la promoció participativa com a principi bàsic, i es van convertir en un dels models d'educació social més interessants al nostre país. Es tractava d'un projecte cultural, educatiu i participatiu, centrat en les persones, que atenia les seves necessitats i que tenia com a repte la formació de ciutadans madurs i compromesos, els quals es convertien en agents de

²⁴ QUINTANO NIETO, J.; FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, E. «La construcción de ciudadanía en el proyecto Universidad Popular». A: MÍNGUEZ VALLEJOS, R.; ROMERO SÁNCHEZ, E. (coords.) *La educación ante los retos de una nueva ciudadanía*, Murcia: Universidad de Murcia, 2017, p. 220-228.

²⁵ MADRID IZQUIERDO, J. M. «Las Universidades Populares y la Educación de Adultos», *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, núm. 9 (1994), p. 107-114.

les transformacions socials.²⁶ Es va iniciar, així, un període de proliferació i consolidació de les UP que va donar lloc a la creació de la Federació Espanyola d'Universitats Populars (FEUP) a principi dels anys vuitanta. Fou una entitat referent que, des de l'inici fins avui, continua afavorint la difusió i consolidació del moviment. Actualment, disposa d'una xarxa de més de 250 universitats populars federades. Aquesta dada reflecteix la magnitud i la ràpida difusió i consolidació d'aquestes entitats en molts municipis espanyols, on desenvolupen una àmplia oferta formativa de cursos i programes culturals en què participen moltes persones.

4. EL PROJECTE ACTUAL: PROJECCIÓ SOCIAL I TRANSCENDÈNCIA EDUCATIVA EN CLAU D'APRENENTATGES HISTÒRICS

En l'actualitat, atesos els canvis i demandes de la nostra societat, tot i que es mantenen els trets definidors del projecte inicial, s'han anat perfilant una sèrie de principis i orientacions metodològiques que responen al concepte d'universitat popular i que en conformen la senya d'identitat. Aquests trets s'ajusten a les idees més actuals d'aprenentatge al llarg de la vida i educació de persones adultes que proposen els organismes internacionals i recerques científiques.

La diversitat, tant metodològica com organitzativa, és una realitat en les nombroses universitats populars espanyoles. Així mateix, existeixen moltes experiències i iniciatives d'aprenentatge al llarg de la vida que podrien considerar-se afins a les UP, però que no reben aquesta denominació. Sense ànim de catalogació ni classificació, i tenint com a referència els criteris de la FEUP, una universitat popular es defineix com «un projecte de desenvolupament cultural que actua en el municipi, l'objectiu del qual és promoure la participació social, l'educació, la formació i la cultura per a millorar la qualitat de vida de les persones i la comunitat».²⁷

Els gestors de les UP consideren que són els municipis les institucions que han de donar recer, cobertura i institucionalització a aquestes entitats.

²⁶ FROUFE, S. «El papel de la animación sociocultural en las Universidades Populares», *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, núm. 15-16 (1997), p. 185-194.

²⁷ FEDERACIÓN ESPAÑOLA DE UNIVERSIDADES POPULARES (FEUP). *Resoluciones del VII Congreso de Universidades Populares. Marco General de Programación. Universidades Populares. Bases Conceptuales*, Albacete: FEUP, 2000.

Amb l'arribada de la democràcia, es va incrementar el nivell competencial i de finançament dels ajuntaments i d'altres administracions. Nogensmenys, en l'època de crisi econòmica en què està immersa la nostra societat, lamentablement, les partides pressupostàries destinades a l'educació i l'aprenentatge al llarg de la vida són retallades.

Dins el projecte, la participació social constitueix un objectiu de compliment prioritari, i s'assumeix la riquesa que representa la participació amb vista a generar alternatives de millora de l'entorn i com a manera de potenciar la solidaritat i la tolerància. Es considera que la participació és un principi i una finalitat, un objectiu i un mètode que impregna totes les activitats, en tant que constitueix un motor de canvi intern i extern.

Si la qualitat de vida és la proporció de benestar físic, psíquic i social experimentat per cada individu i cada grup, així com de felicitat, satisfacció i realització produïdes per les seves circumstàncies i condicions d'existència, les UP recullen i assumeixen, als seus programes, les aspiracions i preocupacions dels participants, amb l'objectiu de crear millors condicions de vida. L'acció de les UP intenta globalitzar i integrar les dinàmiques i els recursos existents al municipi, i posar-los al servei de la qualitat de vida de les persones i de les transformacions socials necessàries per a millorar-la.

L'itinerari de l'oferta formativa de les UP acull l'educació de base (alfabetització, ampliació cultural, etc.), la formació (tecnologies de la informació i la comunicació, música, animació a la lectura, comptabilitat, etc.), la formació per a l'ocupació (assessorament, orientació, capacitació, etc.) i nombroses activitats culturals en els vessants de creació, producció i difusió (monogràfics, seminaris, cursos, tallers, exposicions, fires del llibre, setmanes culturals, etc.). A més, incorporen en la seva àmplia oferta temes transversals vinculats al desenvolupament personal o de caràcter social, d'acord amb els reptes de l'Agenda 2030.

El sistema de valors del projecte de les UP, ja sigui de manera transversal o per atenció directa, pretén impregnar tot el procés socioeducatiu amb valors de justícia, solidaritat, respecte als drets humans, cura de les persones, tolerància intercultural, ecologia i sostenibilitat, entre d'altres. Es considera que, d'aquesta manera, el projecte contribueix a l'aprofundiment d'una democràcia avançada i afavoreix la igualtat d'oportunitats en el coneixement, l'accés, la creació, l'ús i el gaudi de l'educació, la formació i la cultura.

Resulta evident el valor social, cultural i educatiu de les UP, tant en les societats passades com en les actuals. En l'actualitat, hi treballen més de quatre mil professionals de l'educació i la formació al llarg de la vida, i la xifra de

persones que participen en aquests processos educatius supera els dos milions i mig, segons les dades més recents aportades per la FEUP. Les característiques que defineixen el projecte de les UP, també reconegudes per la seva federació, estan relacionades amb la flexibilitat —entesa com la capacitat d'adaptar-se a les necessitats i moments de la població destinatària—; la innovació, atenent els problemes educatius i culturals emergents; la globalització, ja que existeix un projecte comú per a totes les UP; la multiplicitat de disciplines, abordant els projectes des de diferents perspectives (pedagògica, social, cultural, etc.); i la participació, que és tant la seva finalitat com el seu mètode de treball.²⁸

Convé indagar en aquestes experiències, tant en el seu coneixement històric com en altres vessants: estructura organitzativa, models formatius, mètodes pedagògics, pràctiques educatives, entre d'altres, amb vista a analitzar-ne el valor social i l'aportació cultural i educativa. Des d'una perspectiva metodològica, tot apunta al fet que les UP han de tendir cada vegada més cap a l'aprenentatge dialògic orientat al canvi, és a dir, atorgar a les persones un paper actiu i protagonista, en què els sabers tàcits permetin la construcció col·lectiva del coneixement per millorar la qualitat de vida i la transformació social. A més, l'accés a la cultura és una font d'aprenentatge social i un estimulant per a la participació ciutadana.

En definitiva, es tracta d'una educació que es decanta per la democràcia cultural, entesa com un procés que tracta d'impulsar la participació directa dels ciutadans i ciutadanes en la construcció i difusió dels productes culturals d'una comunitat. Aquest concepte està estretament vinculat a l'educació popular, que situa la cultura entre els fenòmens més quotidians de la vida social.²⁹

5. CONCLUSIONS

La temàtica d'aquest treball s'emmarca en l'espai pedagògic de l'aprenentatge al llarg de la vida i l'educació popular, aquesta parcel·la de la pedagogia que requereix les iniciatives de la ciutadania transformades en

²⁸ FEDERACIÓN ESPAÑOLA DE UNIVERSIDADES POPULARES (FEUP). *Resolución del XII Congreso de la Federación Española de Universidades Populares. Bases Conceptuales y Marco General de Programación FEUP 2016-2019*, Dos Hermanas (Sevilla): FEUP, 2016.

²⁹ CARIDE GÓMEZ, J. A. «La animación sociocultural y el desarrollo comunitario como educación social», *Revista de Educación*, núm. 336 (2005), p. 73-88.

contingut educatiu. En concret, ens situem en el camp de les UP, un context pedagògic on s'han anat formant persones adultes al llarg dels segles.

Superar la separació tradicional entre els tres tipus d'educació —formal, no formal i informal— implica reconèixer els vincles i les influències mútues. En aquest sentit, es tracta de comprovar que les universitats populars provinents de moviments socials basats en la participació i el diàleg han generat al llarg de la història propostes més crítiques que altres espais d'educació escolar reglats.

Les UP emanen de l'educació popular i de l'educació de persones adultes. Parteixen d'una concepció més humanista de l'educació permanent i entenen que educar i educar-se és aprendre i ensenyar, en tot moment i lloc, a viure i convida, a estar en el món, a percebre i interpretar la realitat amb ulls humans, estimulants la utopia de la ciutat (societat) educativa o educadora, on les relacions entre educació i societat canvien i ambdues s'impliquen en la construcció d'una societat més humana.³⁰

En aquest treball, es pretén constatar que les UP, des de la seva gènesi i fins al moment actual, són un espai obert, plural, cultural i formatiu, en el qual es forma una bona part de la ciutadania des d'una perspectiva crítica i participativa, mantenint, en certa manera, el plantejament amb què van néixer. L'educació popular i l'educació de persones adultes antecedeixen, en termes històrics i pedagògics, aquestes entitats en l'actual vessant d'aprenentatge al llarg de la vida. Malgrat això, si no es comprèn la perspectiva històrica, es corre el risc de conceptualitzar aquestes entitats des d'un plantejament tecnocràtic que incita a crear espais d'aprenentatge adult en què es transmet el saber hegemònic i s'ignora el vessant crític i emancipador inherent a aquestes experiències.

Caride i Núñez³¹ defensen la proposta d'ampliar l'educació amb la mirada posada a generar i transmetre coneixement en contextos culturals participatius, sense perdre de vista la trajectòria pedagògica generada en aquests dos últims segles. Les universitats populars, des d'aquesta perspectiva, es converteixen en espais de, per i per a la cultura, en els quals el paper de la ciutadania és protagonista. Es transformen en laboratoris de convivència ciutadana en què

³⁰ BAJO SANTOS, N. «El principio revolucionario de la educación permanente», *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*, núm. 42 (2009), p. 531- 550.

³¹ CARIDE, J. A. «Del ocio como educación social a la pedagogía del ocio en el desarrollo humano», *EDETANIA: Estudios y Propuestas Socio-educativas*, núm. 45 (2014), p. 33-54; NÚÑEZ, V. «Los profesionales de la educación más allá de la escuela: los retos de la educación a lo largo de la vida», *Enfoques. Revista de Educación no Formal*, núm. 1 (2010), p. 39-49.

s'imaginem noves formes de vida en les quals les persones poden viure juntes i construir de manera col·lectiva noves idees, nous coneixements i noves propostes i respostes per comprendre el món que habitem.

Aquesta proposta interpel·la les institucions acadèmiques i les convida a repensar la seva faceta més social i d'extensió, que té davant el desafiament d'acompanyar la ciutadania en la comprensió de les transformacions i en la construcció d'una societat més justa i humana. Per a això, inexorablement, ha de passar per una reforma democràtica i emancipadora, més vinculada, en definitiva, a la societat i als moviments socials.³²

El paper de les UP ha estat rellevant en els àmbits social, polític, cultural i educatiu des dels seus orígens fins a l'actualitat. Aquestes experiències estan plenes de vicissituds perquè, d'una manera o altra, han remat contra les tendències hegemòniques que donen lloc a pràctiques excludents envers les classes populars. Per això, proposem visitar el projecte passat i dur a terme reconstruccions històriques i polítiques que ens oferiran les claus per a definir les noves directrius, compartides amb els principals organismes educatius nacionals i internacionals, en clau d'educació de persones adultes democràtica i inclusiva.

Ens reiterem en la necessitat de transmetre el passat per construir el present i el futur, recuperant les figures d'intel·lectuals i activistes que van donar llum a aquests projectes, els quals ens van deixar un important llegat. Aquest rescat ens permet pensar en clau de transformació social. El projecte Universitat Popular construeix escoles de la vida, escoles ciutadanes que donen resposta als interessos i sentiments de la ciutadania des de múltiples mirades i contextos.

En les UP d'avui es continua creant aquest esperit reformador i el nivell de participació i implicació d'antany, valorant l'efecte multiplicador que poden generar les seves accions. Per això, és necessari emprendre estudis d'origen variat que vinculin les experiències pràctiques amb el coneixement científic, per continuar enarborant el valor social i educatiu d'aquestes experiències i mantenir viva la idea original i genuïna del projecte, que, com s'ha posat de manifest en aquest treball, continua tenint vigència plena.

³² DE SOUSA SANTOS, B. *La universidad en el siglo XXI. Para una reforma democrática y emancipatoria de la universidad*, La Paz: CIDES-UMSA, ASDI i Plural Editores, 2007.